

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

سیره ی علوی از دیدگاه سنایی، عطار و مولوی

۱. فرشته فتحی ۲. فرشته صمدی

کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانش آموخته ی دانشگاه ارومیه

گروه ریاضی، دانشگاه پیام نور، ایران

Fereshtehfathi88@yahoo.com

F_samadi@pnu.ac.ir

چکیده

ابعاد شخصیت حضرت علی(ع) به عنوان انسانی آرمانی و همچنین پیشوای دینی بر شاعران عارف تأثیر فراوان داشته است. آن سان که ناب ترین اندیشه های انسانی و بهترین آموزه های اخلاقی را از سیره ی الهی آن حضرت برگرفته اند و به عنوان فضیلت های برگزیده همچون: شجاعت و ایثار، حکمت و دانایی، علم و اخلاص، بردباری و خویشن داری به جامعه ی بشری ارزانی داشته اند. این موضوع از آنجا اهمیت دارد که سه تن از شاعران بزرگ - سنایی، عطار و مولوی - در منظومه های عرفانی خویش یعنی؛ حدیقه الحقیقه، منطق الطیر و مثنوی معنوی به بیان جایگاه و عظمت علی(ع) روی نموده اند و برآنچه گفته اند باور و ایمان دارند. از آنجا که آنها پایبند مذهب عشق هستند، به دور از تعصب و با اعتقاد راسخ، ارزش های معنوی و انسانی حضرت علی(ع) را ستوده و دیگران را به پیروی از منش ایشان فراخوانده اند. عارفان نیک اندیش با تفکری عمیق و درکی روشن، حضرت را اسوه ای راستین معرفی کرده اند، که می تواند آنها را به سعادت و کمال واقعی برساند.

کلید واژه : سیره ی علوی، سنایی، عطار، مولوی

پیشگفتار

ادبیات شگفت پارسی، آمیخته ای از هویت شکوهمند ملی و گرایش های دینی ایرانیان است. همین سرمایه ی ارزشمند باعث شده است باورهای اخلاقی؛ عرفانی و فکری خویش را به دور از تنگنایهای اجتماعی و قشری با زبان شیوای شعر بیارایند و در گستره ی ادبیات این مرز و بوم و چه بسا فراتر از آن هم نهادینه کنند. عارفان شاعر ما توانسته اند با بهره گیری از غنای ادبیات پارسی به بیانی موثر از جهان بینی و شخصیت علی(ع) بپردازند. این رویکرد فرجامی نیک داشته است چرا که روزگار

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

شاعران مورد نظر ما یعنی؛ سنایی غزنوی، عطار نیشابوری و مولوی بلخی، استیلا با مذهب اهل سنت بوده و اینان هم از لحاظ شرعی پیرو این عقیده، اما بنیان فکری شان بر آزادگی و عشق استوار بود. سنایی پیشاهنگ عطار و مولوی مرید عطار. پیداست که دنیای فکری و اندیشه های عرفانی آنها از یکدیگر سرچشمه گرفته و اقیانوس عشق و رهایی را پدید آورده است. « شعر تصوف را سنایی آغاز کرد و حدیقه الحقیقه او نخستین منظومه مهم صوفیه و به تعبیری دایره المعارفی منظوم در زمینه حکمت و عرفان رایج در عصر گوینده است.» (فرهنگ نامه ادب فارسی، ۱۳۷۶: ۹۶۸) همین معرفی بیانگر تاثیر سنایی بر رهروان شیوه ی اوست که عارفان را به معانی والای انسانی ره نموده است و بدین سان هریک صفات عالی علوی را همچون: رشادت و فداکاری برای آیین اسلام و حمایت از پیامبر(ص)، بردباری بر آزار دشمنان و حماقت جاهلان، آراستگی به زیور علم و دانش، خالص بودن در راه خدا، دینداری و جوانمردی پرداخته اند. در این نوشته بر آنیم که با ارائه ی گزیده ای از سروده های این عارفان بزرگ نشان دهیم که به خوبی و زیبایی توانسته اند سجایای اخلاقی و ابعاد شخصیت کمال یافته ی علی(ع) را به دور از تنگ نظری و تعصب به اثبات برسانند.

سنایی « ظریف ترین اندیشه های عرفانی را عرضه داشته و یک نظام عرفانی کامل را در حدیقه تبیین کرده است. این جهان بینی همان است که در آثار عطار و مولوی گسترش می یابد و به نقطه ی اوج می رسد. در واقع اندیشه انسان کامل را او وارد شعر فارسی کرده است.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۴۴) با این وصف، اهمیت نگرش سنایی درباره ی حضرت علی (ع) و معرفی او را به عنوان انسان کامل می توان دریابیم. گرچه پس از خلفای پیشین علی(ع) را ثنا میگوید اما با احترام ویژه ایشان را در مقام حامی دین و مورد تأیید پیامبر(ص) به بزرگی یاد می کند. در این مثنوی عرفانی و دیگر شعرهای ستایشگر شکوه و عظمت حضرت علی(ع) است. زیرا که حضرت را الگوی کامل اخلاق و انسانیت و منش ایشان را راه رستگاری و سعادت می داند بخشش، علم، دوری از خشم، شجاعت و بسیاری فضایل دیگر، از دیدگاه سنایی ارزشمند و ستودنی هستند که در وجود علی(ع) گردآمده است.

براساس آیه ی «إِنَّ الدِّينَ أَمْنًا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ أَوْلَىٰ لَكُمْ بِهِ خَيْرٌ الْبَرِيَّةِ» (بینه: ۱۷) پیامبر(ص) علی (ع) را بهترین آفریده ها معرفی می کند. حضرت، انسانی کمال یافته و برگزیده ی خداوند بود. ابن ابی الحدید می گوید: «من چه بگویم درباره ی بزرگ مردی که تمام فضایل و کمالات انسانی به او منتهی می شود و تمام فرقه های اسلامی خود را به او منسوب می کنند. او سرآمد همه ی فضایل و کمالات است.» (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵: ۳۷) همچنین نسبت ایشان با پیامبر(ص) از امتیازهایی است که شاعران عارف از جمله سنایی به آن توجه نموده اند:

راز دار خدای پیغمبر   رازدار پیغمبرش حیدر

(سنایی، ۱۳۸۷: ۲۴۵)

سنایی هدف از آفرینش علی(ع) را خدمت به پیامبر(ص) می داند:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در ره خدمت رسول خدای اندرین کارگه دیو نمای

(سنایی، ۱۳۸۷: ۲۵۱)

شجاعت، کمالی است که انسان را از پستی باز داشته و به اقدام شایسته وا می دارد تا بر مواضع حق ایستادگی کند. نیتش خدایی شود و سلوکش در راه آرمان هایی الهی قرار گیرد. جان فشانی و ایثار حضرت در راه آیین اسلام و حمایت از پیامبر(ص) - ليله المبيت - بر کسی پوشیده نیست. سنایی ایشان را در شجاعت بی همتا سرآمد می داند:

وز پی رمز، جان او محرم در وصف رزم پای او محکم
دست او تیغ زن بر اوج زحل زور او بت شکن ز روز ازل

(سنایی، ۱۳۸۷: ۸۱)

حضرت علی(ع) می فرمایند: « شجاعت ترین مردمان کسی است که به وسیله ی بردباری بر جهل و نادانی غلبه کند.»
سنایی حضرت را علاوه بر شهامت و دلیری، آراسته به زیور علم الهی می داند:

در حدیث و حدید مرد او بود شرف چرخ تیز گرد او بود

(سنایی، ۱۳۸۷: ۲۴۵)

اما شجاعت او چنان است که نام همه ی شجاعان پیش از خود را از یاد مردمان برده است و نام همه ی کسانی که « پس از او می آیند را محو نموده است. جایگاه و دلاوری های او در جنگ چنان مشهور است که تا روز قیامت بدان مثل ها زده خواهد شد.» (دلشادتهرانی، ۱۳۸۵: ۲۴۳)

تاکید سنایی بر شجاعت حضرت از آن جهت است که علی(ع) دلاوری خویش را در راه ایمان، تثبیت دین و تایید حق به کار می گیرد نه از روی غرور و خودخواهی:

با سخاوت، شجاعت اندر هم کرده در عقد این به تیغ و قلم

(سنایی، ۱۳۸۷: ۸۱)

چون نه از خشم بود، از ایمان بود آز و کافر کشی اش یکسان بود

(سنایی، ۱۳۸۲: ۸۰)

گویند محمد بن شهر آشوب مازندرانی، از بزرگان علمای امامیه (سده هفتم) که خود در شعر و ادب عربی توانا و از همنشینی بسیاری از علمای زمان خود بهره مند بود، و از شیخ ابوالفتوح رازی (صاحب تفسیر روض الجنان) اجازه روایت داشت، هنگامی که خواست کتاب معروفش « المناقب » را بنویسد هزار کتاب به نام مناقب - که همه درباره علی (ع) بود - در

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

کتابخانه اش داشت . این امر نشانگر آنست که همواره شخصیت والای امام علی (ع) مورد عنایت فراوان اندیشمندان بوده است. « سنایی همچون بیشتر مسلمانان، علی(ع) را به دلایلی، نظیر حدیث مشهور نبوی(ص) انا مدینه العلم و علی بابها، فمن أراد المدینه و الحکمه فلیأتها من بابها» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۱:۱۹۵) عالم و سرچشمه ی دانش و آگاهی می داند و شایسته ی علم اندوزی از محضرش :

او خدا را نبی ، علیش ولی او مدینه علوم و باب علی

(سنایی، ۱۳۸۷:۸۲)

هم در علم و هم علمدارش خوانده در دین و ملک مختارش

(سنایی، ۱۳۸۷:۲۴۸)

چاره ره به ز مستمع دیده بحر علم اندرو بجوشیده

(سنایی، ۱۳۸۷:۸۲)

در تایید این مطلب، سخن فراوان است. از جمله اینکه حضرت فرمودند: « علم من از علم پیامبر است و علم پیامبر از جبرئیل و علم جبرئیل از حق است.» (بقلی شیرازی، بی تا: ۳۷۲) حکمت و آگاهی، آدمی را از گردنکشی و گمراهی و خودکامگی رهایی می دهد. بنابراین معیاری است برای انسان راه یافته به حقیقت تا به آزادگی برسد. سنایی هم بارها آشنایی و درک عمیق حضرت از توحید و حکمت الهی را تکرار می کند و بدان اعتقاد راسخ دارد. چرا که علم علی(ع) را لدنی می داند:

صدف صد هزار بحر دلش شرف صد هزار عرش گلش

تا بدان حد شده مکرم بود « لو کشف» مر ورا مسلم بود

(سنایی، ۱۳۸۷:۲۴۹)

سر توحید اندر این گلشن پیش جان عزیز او روشن

(سنایی، ۱۳۸۷:۲۵۱)

بر اساس حدیث نبوی(ص) « ما جمع شی الی شیبه افضل من علم الی حلم» (سیوطی، ۱۴۰۱:۴۹۳) شاعر، علم و دانشی را دارای ارج و اعتبار می داند که با بردباری همراه باشد و این فضیلت ها را در رفتار و کردار حضرت هویدا می داند و آن را بزرگ می شمارد. علم و بردباری در جایی که قدرت هم باشد می تواند ارزش و پایگاه معنوی و برتری یک انسان را به خوبی نشان دهد. علی(ع) از معدود انسان هایی است که این صفت های الهی در وی پدیدار گشته و اسوه ی جویندگان کمال شده است:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

نام او کرده در ولایت علم   علی از علم و بوتراب از حلم

(سنایی، ۱۳۸۲: ۸۲)

شرع را کدخدای علم او بود   چرخ را رهنمای حلم او بود

(سنایی، ۱۳۸۲: ۸۳)

وقتی بنای سلوک فردی اجتماعی بر مدارا و بخشندگی و بزرگواری باشد، انسان را در مسیر تکامل پیش می برد. بنابر آیه ی « و الکاظمین الغیظ و العاقین عن الناس » (آل عمران: ۱۳۴) پاداشی بزرگ از سوی پروردگار به فروخورندگان خشم عطا خواهد شد. علی(ع) نماد واقعی این صفت الهی است چرا که در عرصه ی نبرد با دشمن در حالی که دارای قدرت بود اما عفو و گذشت او شگفتی می آفرید و خشنودی خدا را در نظر داشت نه خشم و کینه ی خود را:

جز به دستوری ایچ کار نکرد   خشم با رای خویش یار نکرد

عفو کرد از عدو خلاف و جدل   حلم را کار بست روز جمل

(سنایی، ۱۳۸۷: ۳-۲۵۲)

عطار درمنطق الطیر با عنوان «در نعت علی رضی اله عنه» با اشاره به رخداد های دینی و تاریخی به توصیف منزلت حضرت پرداخته اند. بسامد صفت بالاست و هر کدام بیانگر ارزش و اهمیت علی(ع) در نزد عارفی نیک اندیش چون عطار است که بدون تعصب و با آزادی از آزادگی حضرت سخن می گوید. عطار حضرت را نماد دانش، بردباری و دین مداری معرفی می کند تا ارادت و باور خویش را با اشتیاق نشان دهد:

کوه حلم و باب علم و قطب دین   خواجه حق، پیشوای راستین

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

همچنین عطار با تاکید بر نسبت علی(ع) با پیامبر(ص) سعی دارد علاوه بر یادآوری جایگاه معنوی حضرت، مجاهدت های خالصانه اش را در تحکیم اسلام را بیشتر نشان دهد:

بت شکن بر پستی دوش رسول   گشته اندر کعبه آن صاحب قبول

ابن عم مصطفا، شیر خدای   ساقی کوثر، امام رهنمای

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

گرچه معصوم بودن اهل بیت(ع) از اعتقاد شیعیان است اما عطار بدون جانب گرایی، بر معصومیت حضرت گواهی می دهد:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

خواجه معصوم، داماد رسول مرتضای مجتبا، جفت بتول

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

عطار، حضرت را دارای علم الهی و آگاه به اسرار غیب می داند که شایسته است از بیکرانه ی دانش او بهره جویم و بر اثبات مقتدا بودن ایشان تاکید بسیار دارد:

در ضمیرش بود مکنونات غیبی	زان برآوردی ید بیضا ز جیب
مفتی مطلق علی الاطلاق اوست	مقتدا بی شک به استحقاق اوست
چون علی از غیب های حق یکی است	عقل را در بینش او کی شکی است

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

بسیاری از ویژگی های ناب که شاعر به آن اشاره دارد، استناد دینی دارد؛ یعنی بر اساس حدیث نبوی (ص) و یا حدیث علوی (ع) از طریق یاران و مسلمانان صدر اسلام بیان شده اند و در آنها تردید نیست:

هم علی ممسوس فی ذات الله است هم ز اقصیکم علی، جان آگه است

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

پیامبر (ص) درباره ی عدالت و تسلط عمیق علی (ع) در امر قضاوت فرموده اند: « اقصاکم علی؛ یعنی اعلم شما به علم قضا علی است.» (خواندمیر، ج ۲: ۱۵) و این که علی (ع) در ذات خداوند سوده شده است، این دیدگاه برآمده از حدیث شریف « لا تسبوا علیاً فانه ممسوس فی ذات اله» (ابی نعیم، ج ۱: ۶۸) و یا اینکه:

صاحب اسرار سلونی آمده در بیان رهنمونی آمده

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

در روایت است امام (ع) فرمودند: « سلونی قبل أن تفقدونی: از ما بپرسید پیش از آنکه ما را از دست بدهید.» (شیخ المعروف: ۷۴) در رویارویی با جهل مردم، ستم بدخواهان و نفاق دشمنان، بردباری و شکیبایی حضرت بی مانند است. آن سان که در سختی و تنهایی فقط با خدا راز و نیاز می کرد و دنیا پرستان و عهد شکنان دل نیست:

گاه در جوش آمدی از کار خویش	که فرو گفتی به چه اسرار خویش
در همه آفاق، همدم می نیافت	در درون می گشت و محرم می نیافت

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

(عطار، ۱۳۸۶: ۲۶)

مذهب شرعی او را به تعصب و انمی دارد: « بارها می پرسد که از تعصب در باب ابوبکر و علی جز آنکه انسان را از توجه به حق بازمی دارند و در باب افراد خلق دچار توهم باشد چه حاصل می توان برد؟ این تسامح در نزد او حاکی از وسعت نظر اوست - و این وسعت نظر او را از قرن خود و حتی از قرن ما - جلوتر نشان می دهد و آیا این یک امتیاز غیر قابل انکار نیست؟»

(زرین کوب، ۱۳۸۰: ۱۷۱)

عطار گرچه پس از مدح خلفا به ستایش علی(ع) اشاره می کند اما این کار را بدون غرض و با روشن گری انجام می دهد و از ما هم می خواهد بدون تعصب، واقع بین باشیم. افزون بر صفات یگانه ی حضرت، دیگر بار در چندین بیت به از خودگذشتگی علی(ع) در حفاظت از جان پیامبر(ص) و ارزش خدمات ایشان در اعتلای دین می پردازد:

جان هری یک غرقه تحقیق بود	گر علی بود و اگر صدیق بود
خفت آن شب بر فراشش مرتضا	چون به سوی غار می شد مصطفا
تا بماند جان آن صدر کبار	کرده جان خویشن حیدر نثار
هم برای جان او درباخت جان	پیش یار غار، صدیق جهان
کو ترا یا درد این یا درد آن	گر تو هستی مرد این یا مرد آن
یا خموش و ترک این اندیشه گیر	همچو ایشان جان فشانی پیشه گیر

(عطار، ۱۳۸۶: ۳۲)

همچنین عطار از ما می خواهد اسیر تنگ نظری نشویم و روح و فکر خویش را به خشک اندیشی درگیر نکنیم و به عملکرد ارزشمند و سازنده ی یاران رسول(ص) توجه کنیم و از سیاه نمایی بپرهیزیم. زیرا حضرت هیچگاه به زر و زور دنیا دل نبست و همواره خدا را در نظر داشت: « به خدا سوگند از دنیای شما زر و سیمی و از غنایم آن مالی نیندوختم.» (سید رضی، ۹۱۴: نامه ۴۵)

بی تعصب باش و عزم راه کن	می مکن حکم و زفان کوتاه کن
در سلامت رو طریق خویش گیر	آنچه ایشان کرده اند آن پیش گیر
مرد نفسی هر نفس کافرتری	تو چه مرد صدق و علم حیدری

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

(عطار، ۱۳۸۶: ۳۴)

«در سراسر قلمرو ادبیات عارفانه ی جهان کسی را نمی توان یافت که از حیث عمق، جامعیت، وسعت نظر و نیز تسامح انسانی نظیر او باشد. متفکری است که با قدرت اندیشه ی خود به همه ی مظاهر مادی و معنوی راه می یابد. هیچ نکته الهی یا انسانی برای مولوی بیگانه نیست. برخلاف اصول دروغین متعارضی که مکتب های محدود کلامی ساخته و پرداخته اند، او با تمام توان و باورش، اندیشه اساسی و وحدت اصلی همه مذاهب روحانی را بسط می دهد.» (حلی، ۱۳۷۶: ۵۷۸) این شاعر نیک اندیش از شخصیت حضرت علی(ع) بسیار تأثیر پذیرفته و همواره از ایشان - به شیوه ی خاص خود - با بیانی شیوا و نگرشی عرفانی به عنوان انسانی کامل و الهی یاد کرده است.

چگونگی نبرد پهلوان عرب با علی(ع) نمونه ای بارز از این مدعاست. در واقع آنچه مورد نظر مولاناست، تأثیرگذاری حضرت بر پهلوان مغلوب است که با شرح آن، ابعاد انسانی و معنوی علی(ع) را معرفی می کند. حضرت بر پهلوان استیلا دارد و شمشیر از نیام می کشد تا کار را تمام کند. آن پهلوان که خود را بر کرانه ی مرگ می بیند بر روی حضرت آب دهان می اندازد. کاری که بی شک باید حضرت را مصمم می کرد به زندگی اش پایان دهد. اما داستان وارونه می شود و علی(ع) بی درنگ از کشتن او روی بر می تابد! این واکنش فقط از کسی بر می آید که به خشنودی خدا نظر دارد. تنها او می توانست در برابر جهالت، دشمنی و حماقت ها بردباری نماید و هر جا اقدام و عمل بایسته باشد، شجاعانه به میدان بیاید و هر جا تحمل لازم شود خویشتن داری کند:

شیر حق را دان منزله از دغل	از علی آموز اخلاص عمل
او خدو انداخت بر روی علی	افتخار هر نبی و هر ولی
سجده آرد پیش او در سجده گاه	او خدو انداخت بر رویی که ماه

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۶۵)

مولانا، سرگشتگی و تعجب پهلوان را از این گذشت با سوال هایی مطرح می کند که در نهایت منجر به شناخت جهان بینی الهی حضرت می شود. زیرا جوانمردی پشتوانه ی شجاعت علی(ع) است که چنین تحیر می آفریند و هرکسی توان این بخشش بزرگ را ندارد:

تا چنان برقی نمود و باز جست؟ آن چه دیدی که چنین خشم نشست؟

که به از جان بود و بخشیدیم جان؟	آن چه دیدی برتر از کون و مکان
در مروت خود که داند کیستی؟	در شجاعت شیر ربانیستی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۶۵)

این عملکرد از آنجا ارزشمند است که حضرت در موضع قدرت بودند و می توانستند پاسخ اهانت او را بدهد اما ماجرا دیگر شد. بنابراین در می یابیم حضرت به دور از خود بزرگ بینی و با حلم و بردباری به انسان ها درس آزادی بیاموزند. پهلوان، رهیدن خود را مدیون وارستگی و خردورزی حضرت می داند و از او می خواهد که از حقایق با او بگوید. «کسانی بوده اند که از راه حواسشان مطالبی را به عقل جزئی شان منتقل ساخته و به قلمرو دانستن وارد کرده و به ما بازگو کرده اند. از شنیدن سخنانی که محصول موج هواهای نفسانی و عقل بارگی بوده خسته شده ایم، می خواهیم که حقایق را بی پرده دیده ای بشنویم زیرا همگان اعتراف کرده اند که تاریکی جهل به کانون نورانی الهی تو دست نیافته است.» (جعفری، ۱۳۸۲: ۲۹۵)

شمه ای واگو از آنچه دیده ای   ای علی که جمله عقل و دیده ای
آب علمت، خاک ما را پاک کرد   تیغ حلمت، جان ما را چاک کرد

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۶۵)

به درستی که اجماع کرده اند همگی جماعت بر اینکه علی ابن ابیطالب، داناترین مردم زمان خود بود و از آن حضرت استفاده نمودند مردم، علوم عقلیه و نقلیه را. «(حلی، ۱۳۹۶: ۳۶) آری مولانا نیز چون بسیاری دیگر، حضرت را آگاه به اسرار نهان می داند که دیگران از درک و دریافت آن عاجز هستند. شاعر بر این باور است هر که از راهی بجز شناخت علی(ع) برود به بیراهه می رسد زیرا حضرت را واسطه ی فیض خداوند می داند و دری از رحمت حق که بر بندگان گشوده شده است؛ و چه سعادت مند است کسی که از این رحمت الهی پرتو بگیرد و بهره مند شود:

چون تو بایی، آن مدینه علم را   چون شعاعی، آفتاب حلم را
باز باش ای باب، بر جویای باب   تا رسد از قشور اندر لباب
« باز باش ای باب رحمت، تا ابد   بارگاه « ما له کفوا أحد

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۶۹)

«آنچه می تواند به اوج رهایی دست یابد یقین است. عارف از طریق مکاشفه به معرفت رسیده و علم یقین برایش حاصل گشته است و در یقین وی هیچ تزلزلی پدید نمی آید.» (زرین کوب، ۱۳۸۱: ۵۳۰) مولانا هم عارف است و با این اندیشه، باور

دارد که حضرت علی(ع) دارای یقینی استوار است که از دل بدترین اتفاق ها، بهترین ها را رقم بزند؛ زیرا وی را انسانی والا و دارای بینشی الهی می داند:

ای پس از سوء القضا حسن القضا   راز بگشا ای علی مرتضا

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۶۷)

این بخشش برای آن پهلوان مسیر تازه ای فرا راهش قرار داد. حضرت از این گذشت، رمزگشایی می کند که نیت خدایی و مطیع محض خدا بودن است:

بنده حقم نه مأمور تنم   گفت: من تیغ از پی حق می زنم

فعل من، بر دین من باشد گوا   شیر حقم، نیستم شیر هوا

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۷۴)

آری بنده ی راستین خدا بودن یعنی؛ بخشش به گاه قدرت، شکیبایی در سختی ها، فرو خوردن خشم، راسخ بودن در دین. همه ی این سجایا در علی(ع) تجلی یافته است. حلیم بودن از صفات پروردگار است که علی(ع) بدان آراسته شده: بردباری بر ناخوشی ها از روی اختیار و آگاهی. و انسان کاملی چون ایشان می تواند با نیروی معنوی از ناملازمات بگذرد. آنگاه که مصلحت بداند خشم را مهار کند و آن را وانهد و در عرصه ای دیگر دشمنان را مجال ندهد:

کوه را کی در رباید تند باد؟   که نیم، کوهم ز صبر و حلم و داد

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۷۵)

ور شوم چون کاه، بادم باد اوست   کوهم و هستی من، بنیاد اوست

خشم را من بسته ام زیر لگام   خشم بر شاهان شه و ما را غلام

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۷۶)

خشم حق بر من چو رحمت آمده ست   تیغ حلم گردن خشم زده ست

(مولوی، ۱۳۹۲: ۱۰۷۷)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

نتیجه

بر اساس نگرش سنایی، عطار و مولوی به دور از تعصب و خشک اندیشی - که در روزگار آنها روایی داشت - علی(ع) پیشوایی راستین در دین مداری و حق گرایی و انسانی کامل از لحاظ شایستگی است. آنها مهرورزی خویش را نسبت به برتری و جایگاه الهی ایشان، نهان نکرده اند، بدون تردید این شهامت را عشق علی در وجودشان نهادینه نموده است.

هرسه براین باورند که علی(ع) انسانی کامل است که پیوستن به راه او می تواند ما را به خیر و صلاح رهنمون سازد. آنچه که هرسه شاعر عارف بر آن همراه و هم رای هستند، خصلت هایی است که در جامعه ی کنونی هم می تواند کارایی داشته باشد. در دنیای امروز که عرصه ی جنگ و قدرت طلبی شده است، اگر زمامداران و مسوولان با مردم مدارا پیشه کنند، فرهنگ گذشت و جوانمردی را گسترش دهند می شود از ستیز جلوگیری کرد و تعادل در همزیستی انسان ها برقرار شود و شعله ی خودخواهی و زورمداری با آن فروکش کند.

عفو علوی نیاز امروز همه ی انسان هاست که می تواند رشد فکری و تحمل اجتماعی را بالا ببر تا اندیشه ی مخالف را برتاییم و جامعه به سوی کرامت های انسانی و ارزش های معنوی روی بیاورد. آراستگی به اخلاص در کردار و رفتار، جامعه را از ریا و آلودگی فکری رهایی می دهد و عرصه را بر فریب و ستم تنگ می کند.

در جامعه ی آگاه، جهل و نادانی و تعصب از اندیشه ها زدوده می شود و می توان به درک حقیقت، انسانیت و آزادگی امیدوار شد. از آنجا عارفان روشن بین ما در اندیشه ی تعالی و کرامت بوده اند به راستی که در انتخاب حضرت علی(ع) به عنوان انسانی کامل و معرفی سیره ی او که مسیر سعادت را پس از سده ها به خواهد نمود، بیراه نرفته اند.

کتابنامه

۱. قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه ای، قم، انتشارات فاطمه الزهراء ۱۳۸۶
۲. ابن شهرآشوب، محمدبن علی، مناقب آل ابی طالب، قم، نشر توحید، ۱۳۷۱
۳. ابی نعیم احمد اصفهانی، حافظ، حلیه الاولیاء، مصر، ۱۳۵۱
۴. القندوزی، شیخ ابراهیم البلخی، ینایع الموده، اسلامبول، ۱۳۱۰ ه.ق
۵. بقلی شیرازی، روزبهان، شرح شطحیات، تصحیح هنری کرین، کتابخانه طهوری،

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۶. بلخی، جلال الدین، مثنوی معنوی، شرح کریم زمانی، دفتر اول، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۹۲
۷. جعفری، محمد تقی، تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی، تهران، نشر اندیشه اسلامی، ۱۳۸۲
۸. حلبی، علی اصغر، مبانی عرفان و احوال عارفان، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۷۶
۹. حلی، ابومنصور، فضایل امیرالمومنین (کشف الیقین)، مترجم محمد باقر شهرستانی، مصحح علی اوجبی، تهران، نشر وایا، ۱۳۹۶
۱۰. خواندمیر، غیاث الدین، حبیب السیر، تهران، انتشارات کتابخانه خیام، ۱۳۳۳
۱۱. دلشاد تهرانی، مصطفی، طایر فرخ پی، قم، نشر معارف، ۱۳۸۵
۱۲. زرین کوب، عبدالحسین، صدای بال سیمرغ، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۰
۱۳. زرین کوب، عبدالحسین، سر نی، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۸۱
۱۴. سنایی ابوالمجد مجدود بن آدم، حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه، تصحیح و مقدمه مریم حسینی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۲
۱۵. سنایی ابوالمجد مجدود بن آدم، حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه، به کوشش مدرس رضوی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷
۱۶. سید رضی، نهج البلاغه، ترجمه علامه محمد تقی جعفری، به اهتمام علی جعفری، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۳
۱۷. سیوطی، جلال الدین، الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ ه.ق
۱۸. شفیعی کدکنی، محمدرضا، تازیانه های سلوک، تهران، نشر آگه، ۱۳۹۰
۱۹. عطار، فریدالدین، منطق الطیر، به اهتمام سید صادق گوهرین، تهران، انتشارات علمی، فرهنگ، ۱۳۸۶
۲۰. —، فرهنگ نامه ادبی فارسی (دانشنامه ادب فارسی ۲)، به سرپرستی حسن انوشه، تهران، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۶